

-8-

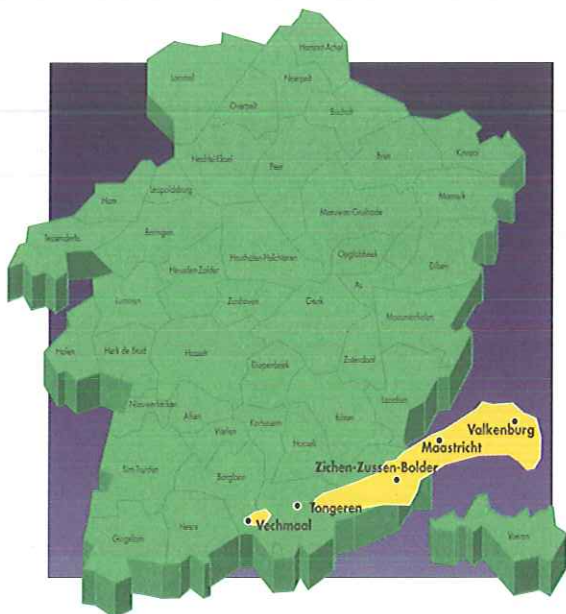
50 JAAR VLEERMUISWAARNEMINGEN IN DE MERGELGROEVEN VAN VECHMAAL (HEERS)

*J. Dahlen
Kielenstraat 96
3700 Tongeren*

Vleermuizen zijn bij veel mensen onbekende en weinig geliefde dieren. Getuige hiervan de vele oproepen om er van verlost te worden wanneer ze vb. in woonhuizen op zolder hun intrek nemen. Nochtans zijn het onschadelijke en interessante dieren, waarvan het wel en wee door liefhebbers al vele jaren op de voet wordt gevolgd.

Grootoorvleermuis (Foto B. Odeur)

Verspreiding van de onderaardse kalksteengroeven in Belgisch- en Nederlands Limburg. (Van Westreenen, 1988)

Het landschap in Belgisch- en Nederlands Limburg wordt gekenmerkt door het voorkomen van enkele honderden onderaardse kalksteengroeven, in de volksmond "mergelgrotten" genaamd (Van Wijngaarden, 1976).

Naast verlaten forten, bunkers en ijskelders vormen zij in ons land de belangrijkste overwinteringsplaatsen voor vleermuizen.

Het is algemeen geweten dat deze diertjes enkele eisen stellen aan hun winterkwartier: rust, duisternis, een constante (lage) temperatuur die boven het vriespunt blijft en een hoge luchtvochtigheid. Deze factoren vindt men in hun meest gunstige vorm terug in de meeste groeven.

Jaarlijks worden deze groeven nagekeken op het aantal overwinterende dieren en de soortensamenstelling, waarbij vooral de afgesloten en als reservaat beheerde groeven onder de loupe worden genomen.

Een apart probleem vormen de niet afgesloten groeven. Hoe manifesteren zich hier de aantalsontwikkelingen. Hoe is hier de soortensamenstelling?

In deze beschouwing zullen we de groeven van Vechmaal bespreken: een middelgroot stelsel, niet afgesloten en (nog) niet beheerd als vleermuizenreservaat.

SITUERING

De onderaardse kalksteengroeven van Vechmaal, plaatselijk beter gekend als "de grotten van Henisdael", bevinden zich aan de Z.O.-rand van de dorpskern en zijn door hun ligging in het zuidelijkste punt van de provincie de enige groeven die tot het Scheldebekken kunnen gerekend worden (Baeyens et al., 1976).

Opmerkelijk is de grote afstand tussen deze groeven en de rest van het areaal, dat zich ruwweg uitstrekt van Tongeren tot Valkenburg.

Het totaalcomplex van de Henisdaelgroeven beslaat een 8-tal aparte gangenstelsels, gaande van klein tot middelgroot, waarvan de totale ganglengte de 4 km. niet overschrijdt.

Deze groeven ontstonden door de winning van bouwblokken en losse mergel.

Het begin van de ontginningen kunnen we zeker situeren in de 16de eeuw, de laatste ontginningen dateren uit de 19de eeuw.

In de gangenstelsels vinden we veel inscripties terug die betrekking hebben op de steenwinning, gebeurtenissen uit het dagelijkse leven of markante feiten uit de geschiedenis. Er kunnen opschriften teruggevonden worden uit 1549, 1592, 1601, 1733 en 1779 (Natuurreservaten v.z.w., 1991).

Dit pleit zeker voor de grote historische waarde van dit complex.

Na de mergelwinning werden de groeven gebruikt voor de champignonsteelt die haar hoogtepunt kende rond de tweede wereldoorlog.

Van dan af lag de groeve er verlaten bij, het is ook vanaf deze periode dat het vleermuizenbestand jaarlijks gevolgd wordt.

VLEERMUIZENONDERZOEK.

Onder impuls van Nederlandse vleermuisonderzoekers, bv. de gebroeders Bels, kwam rond de 40-er jaren deze tak van de natuurstudie ook in ons land van de grond.

Enerzijds werden vanaf de winter 1943-44 de groeven te Vechmaal jaarlijks onderzocht op overwinterende dieren, anderzijds werd er veel ring-

werk gedaan om de verplaatsingen en de ouderdom van de vleermuizen na te gaan. (Fairon, mond. med.)

Van 1943 tot 1991 werden er met zekerheid 12 soorten waargenomen (Lefèvre & Dahlen, 1990), namelijk:

Grote Hoefijzerneus	(<i>Rhinolophus hipposideros</i>)
Kleine Hoefijzerneus	(<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>)
Dwarsoor	(<i>Barbastella barbastella</i>)
Kleine en Grote snorvleermuis	(<i>Myotis mystacinus/brandti</i>)
Watervleermuis	(<i>Myotis daubentoni</i>)
Franjestaart	(<i>Myotis nattereri</i>)
Langoorvleermuis	(<i>Myotis bechsteini</i>)
Vale Vleermuis	(<i>Myotis myotis</i>)
Meervleermuis	(<i>Myotis dasycneme</i>)
Ingekorven Vleermuis	(<i>Myotis emarginatus</i>)
Gewone Grootoor	(<i>Plecotus auritus</i>)
Grijze Grootoor	(<i>Plecotus austriacus</i>)

Gedurende 50 jaar winteronderzoek is de samenstelling van dit soortenbestand drastisch gewijzigd. Wanneer we dit per soort bekijken krijgen we het volgende beeld:

Grote Hoefijzerneus: was een regelmatig terugkerende gast in behoorlijke aantallen. Gezien de grootte van de groeven en de temperatuur in de gangen is dit opmerkelijk. Deze soort prefereert nl. iets warmere overwinteringsplaatsen. De laatste waarneming dateert van 1964-65.

Kleine Hoefijzerneus: deze soort werd nooit in grote aantallen en erg onregelmatig waargenomen. Na 1962-63 werden er geen overwinteraars van deze soort meer geteld.

Dwarsoor: een regelmatig terugkerende gast in kleine aantallen, die na de winter van 1964-65 niet meer werd teruggevonden.

Kleine en Grote snorvleermuis: tijdens de winter telling wordt er geen onderscheid gemaakt tussen beide soorten, daar de Kleine en de Grote Snorvleermuis enkel mits hanteren voor 100%

zekerheid uit mekaar te herkennen zijn.

Het zijn twee soorten die we in praktisch alle groeven aantreffen en goed koudebestand zijn. Door al de jaren een vertrouwde verschijning in de Henisdaelgroeven.

Watervleermuis: evenals de beide snorvleermuizen, een zeer algemene overwinteraar in de groeven. Opvallend is de grote stijging van hun aandeel in de populatie gedurende de laatste 10 jaren. Was de watervleermuis vroeger een eerder zeldzame verschijning, dan vormt zij thans het leeuwendeel van de getelde dieren.

Franjestaart: is altijd een eerder zeldzame verschijning geweest te Vechmaal. Opvallend aan deze soort is dat zij gedurende enkele opeenvolgende jaren waargenomen wordt, waarna er een periode van 10 jaar kan volgen waarbij er geen enkel individu geteld wordt.

Langoorvleermuis: deze soort is een echte bosbewoner waarvan er mag aangenomen worden dat de meeste exemplaren in holle bomen overwinteren. Desondanks is er nog maar weinig van de levenswijze van de Langoorvleermuis geweten en kan zij beschouwd worden als een van de zeldzaamste soorten in ons land.

Voor Vechmaal kunnen we slechts 4 waarnemingen noteren, nl. in 1949-50, 1951-52, 1961-62 en 1983-84.

In andere groeven van Belgisch- en Nederlands Limburg wordt zij de laatste jaren nog regelmatig geteld, zodat we kunnen aannemen dat deze soort in de toekomst nog te verwachten is. (Coben, mond. med.)

Vale Vleermuis: het voorkomen van de grootste soort van onze vleermuizenfauna vertoont in Vechmaal grote overeenkomst met de Grote Hoefijzerneus, Kleine Hoefijzerneus en Dwarsoor. De Vale Vleermuis werd voor de 60-er jaren regelmatig als overwinteraar aangetroffen. De laatste waarneming dateert van 1965-66.

In andere groeven wordt deze soort nog met een zekere regelmaat gesignaleerd.

Langoorvleermuis
(Foto B. Odeur)

Meervleermuis: deze soort wordt nog steeds in aanvaardbare aantallen in de Henisdaelgroeven geteld. Opmerkelijk is dat zij veelal moeilijk bereikbare (onder water gelopen) plekken preferert.

Ingekorven Vleermuis: is een warmtelievende soort wat betreft zijn hangplaats tijdens de overwintering. De groeven te Vechmaal zijn overwegend van het "koude" type. Desondanks was deze soort voor de 60-er jaren een regelmatige terugkerende verschijning, buiten enkele incidentele waarnemingen in 1970-71 en 1976-77 werd zij niet meer te Vechmaal aangetroffen.

Gewone en Grijze Grootoor: deze beide grootoren, waartussen gewoonlijk geen onderscheid

wordt gemaakt tijdens de wintertellingen, is door de jaren heen een constante verschijning geweest in de Vechmalergroeven.

Samenvattend kunnen we stellen dat van de eertijds 12 waargenomen soorten er nu nog 7 jaarlijks aangetroffen worden.

Namelijk: de Snorvleermuis (waarschijnlijk de twee soorten: Kleine en Grote Snorvleermuis), de Watervleermuis, de Franjestaart, de Meervleermuis, de Ingekorven Vleermuis en de twee soorten Grootoor (Gewone en Grijze Grootoor).

De kans dat de Langoorvleermuis en de Vale Vleermuis nog waargenomen worden in de Henisdaelgroeven is reeël, gezien hun aanwezigheid in andere mergelgroeven.

Voor de twee Hoefijzerneussoorten (Kleine en Grote Hoefijzerneus) is de situatie te Vechmaal gelijklopend met de rest van het land en Nederlands Zuid-Limburg: na een sterke daling van het bestand in de zestiger jaren en enkele incidentele waarnemingen in de zeventiger jaren wordt deze soort niet meer geteld in de Limburgse groeven.

Deze sterke daling is ongetwijfeld het gevolg van het veelvuldig gebruik van pesticiden vanaf de jaren 60, die vele grote keversoorten trof zoals de meikever (*Melolontha melolontha*) en de julikever (*Polyphylla fullo*). Het zijn vooral deze grote insecten die de hoefijzerneuzen nodig hebben om hun vetvoorraad na de winter aan te vullen. (Schöber & Grimmberger, 1989)

Een andere reden voor het verdwijnen van de twee hoefijzerneussoorten is waarschijnlijk ook te zoeken in de lichte klimaatwijziging die vooral in de jaren '70 en het begin van de jaren '80 te merken was. Enkele jaren met een slechte zomer maakten dat deze vleermuizen zich hier niet meer konden handhaven, in een gebied dat voor hen de noordgrens van hun areaal uitmaakt (Fairon et al., 1982).

De Dwarsoor is steeds een zeldzame verschijning geweest in België, buiten enkele waarnemingen in het Zuidwesten van ons land. Er is dan ook weinig

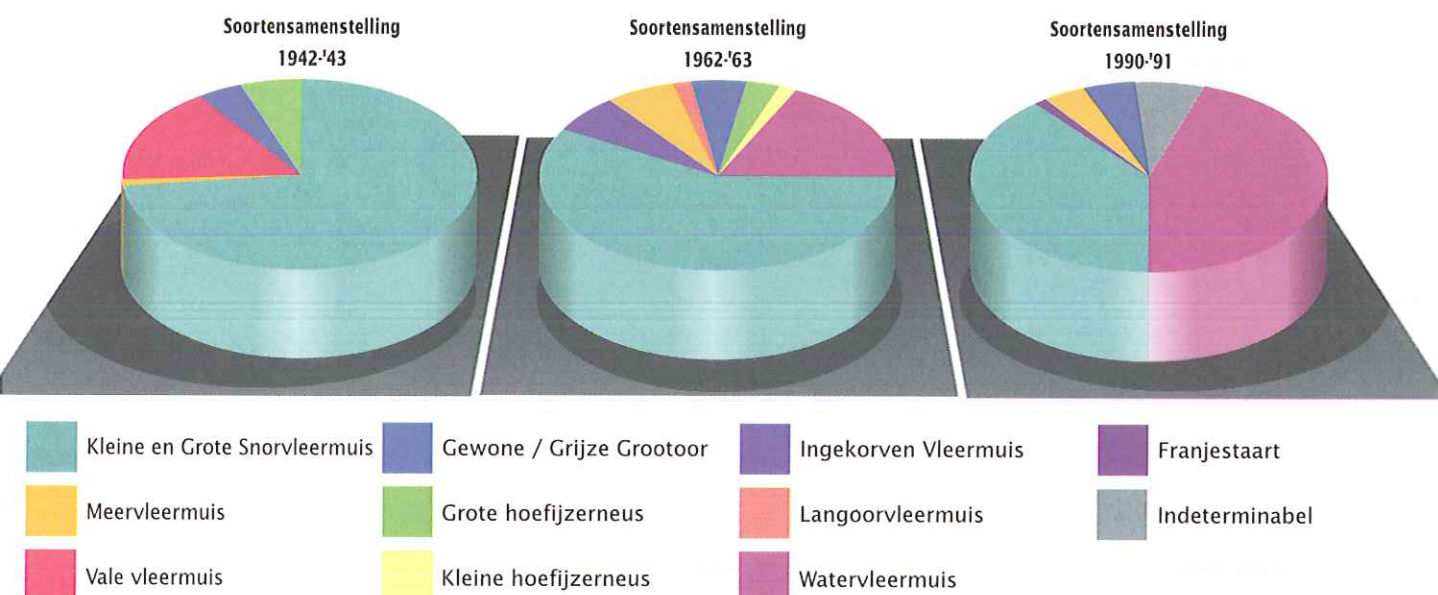
kans dat deze soort nog te Vechmaal aangetroffen zal worden.

Opmerkelijk in alle mergelgroeven is de sterke vooruitgang van de Watervleermuis die nu het leeuwendeel van de overwinterraars uitmaakt, terwijl zij pakweg 50 jaar geleden eerder zeldzaam was. Hiervoor is nog geen sluitende verklaring gevonden. Misschien heeft dit te maken met de karakteristieke jachtwijze van deze vleermuis, zij fourageert op praktisch alle wateren, gaande van een riviertje tot een tuinvijver.

Ook wateropslagplaatsen en zuiveringsstations worden door deze soort aangedaan. Verder is de Watervleermuis weinig kieskeurig wat betreft haar overwinteringsplaats: bunkers, fortten, holle bomen, kelders, zelfs grafkelders (Husson, 1952)! Dit zijn allemaal factoren die maken dat deze soort zich beter kon aanpassen dan andere, meer gespecialiseerde soorten.

Wat betreft hun aandeel in het aantal overwinterraars komen de snorvleermuizen op de tweede plaats. Zoals de Watervleermuis zijn ook zij weinig kieskeurig in het zoeken van een overwinteringsplaats, zij zijn ook zeer kouderesistent.

In mindere mate vinden we 's winters de franjestaart, de Meervleermuis, de Ingekorven Vleermuis en de twee Grootoren terug, doch hun aan-

wezigheid te Vechmaal vertoont een constante, evenals in de andere overwinteringsplaatsen die jaarlijks onderzocht worden.

Voorgaande figuur geeft ons een beeld van de soortensamenstelling tijdens verschillende winters, willekeurig gekozen uit 50 jaar waarnemingen.

AANTALSONTWIKKELINGEN

Op onderstaande figuur kunnen we het verloop van het aantal overwinterende vleermuizen volgen vanaf de winter 1942-43.

Wel dienen er enkele kantmeldingen gedaan i.v.m. de interpretatie van deze gegevens:

De cijfers van het aantal waargenomen dieren geven niet een juist beeld van het totaal aantal overwinterende dieren in de groeve. Men neemt aan dat een groot percentage zodanig verscholen overwintert, dat ze niet opgemerkt worden. Daar er echter ieder jaar dezelfde "zoekfout" gemaakt wordt, geeft de grafiek toch een goed beeld van de evolutie van het aantal overwinterende dieren. In de jaren waarvan er geen aantal aangeduid is, werd er geen telling gehouden.

Het is niet zeker of er in de loop van de jaren alle stelsels onderzocht werden zoals het nu het geval is.

Bij de eerste telling in 1942-43 werden er 86 dieren geteld, waarna er een sterke stijging tot de vijftiger jaren merkbaar is naar een maximum van 155 exemplaren.

De tellingen gebeurden in die periode waarschijnlijk niet zo accuraat, gezien de waarneming van slechts 1 dier in 1943-44. Tijdens de oorlog was dit werk natuurlijk niet zo evident als nu.

Vanaf de jaren '50 is er een sterke terugval van het bestand, waarbij het totaal aantal overwinterende dieren maximaal 71 exemplaren bedraagt. Waarschijnlijk is dit te wijten aan een grotere menselijke activiteit in de groeve (champignons-teelt, opslagruimte, bezoek...).

Op het einde van de zestiger jaren en tijdens de zeventiger jaren werden de tellingen zeer onregelmatig uitgevoerd. Het grootste aantal waargenomen vleermuizen is 66 exemplaren in 1977-78. Tijdens het begin van de tachtiger jaren is het aantal overwinterraars zeer wisselvallig, met een minimum van 36 exemplaren in 1980-81 en een maximum van 69 in 1982-83.

Vanaf 1985-86 is de stijging spectaculair. Dit is enerzijds te wijten aan het feit dat van toen af alle stelsels, ook degene die onder water gelopen zijn, onderzocht werden.

Anderzijds dienen we toch op te merken dat dezelfde stijging ook in alle andere getelde groeven van Belgisch en Nederlands Limburg merkbaar was.

Van 1985-86 loopt het aantal overwinterraars op tot 168 in de winter 1990-91. Opmerkelijk genoeg is dit het hoogste aantal waargenomen overwinterraars in deze groeve sinds 1942-43!

Het aantal overwinterende vleermuizen van 1942-1943 tot 1990-1991

BESLUIT

Wanneer we het aantal overwinterende dieren in de groeven van Vechmaal vergelijken met andere groeven, dan kunnen we wel degelijk spreken van een "vleermuisrijke" overwinteringsplaats. Dit hoog aantal is vooral te wijten aan het feit dat er zich verschillende gangenstelsels bevinden met elk een behoorlijke ingangspartij die een goede luchtcirculatie mogelijk maakt. Hierdoor wordt er voor de meeste soorten een ideaal overwinteringsklimaat geschapen.

In grotere gangenstelsels kunnen we dit feit gemakkelijk constateren : de meeste dieren worden in een straal van 100 m. rond de ingang gevonden. Gaat men dieper in de groeve dan neemt het aantal sterk af, totdat men er geen meer aantreft achterin het gangenstelsel.

Is het soortenaanbod vanaf de jaren 60 sterk vervlakt, toch mogen we stellen dat een groeve met zulk een aantal overwinteraars, tot de beste overwinteringsplaatsen voor vleermuizen in Vlaanderen mag gerekend worden.

Zeër belangrijk is dat dit bestand op het huidige peil kan gehandhaafd blijven. Dit is alleen maar mogelijk met een goede bescherming die de volledige rust van het gangenstelsel garandeert tijdens de winter.

Tijdens de ruilverkaveling "Horpmaal" werd er één gangenstelsel aan het gemeentebestuur van Heers toegewezen, zodat het vanuit wettelijk oogpunt veel gemakkelijker wordt om beschermend op te treden.

Een apart probleem vormen de andere stelsels die particulier bezit zijn en verdeeld over verschillende eigenaars.

Het is dan ook zeer moeilijk om de betrokken personen te overtuigen van de waarde van dit gebied voor het voortbestaan van onze vleermuisfauna.

Dankzij de inzet van de vleermuizenwerkgroep kon het ruilverkavelingscomité overtuigd worden om de nodige fondsen vrij te maken voor afsluitingen.

Na rijp beraad werd de groeve die zowel historisch als op het vlak van vleermuisoverwinteringsplaats het belangrijkste leek, van een stevig hekwerk voorzien.

SAMENVATTING

Vanaf de winter 1942-43 worden jaarlijks de onderaardse kalksteengroeven van Vechmaal geïnspecteerd op overwinterende vleermuizen.

In al die jaren werden er 12 soorten waargenomen. Heden ten dage is dit soortenaanbod gedaald tot 7.

Opmerkelijk is wel dat tijdens de laatste telling in 1990-91 er 168 vleermuizen waargenomen werden. Dit is het hoogst aantal waargenomen dieren in deze groeven gedurende 50 jaren.

Zeldzame soorten zoals de Langoorvleermuis (*Myotis bechsteini*) en de Vale Vleermuis (*Myotis myotis*) worden zeer onregelmatig waargenomen, maar kunnen in de volgende winters zeker nog terug verwacht worden.

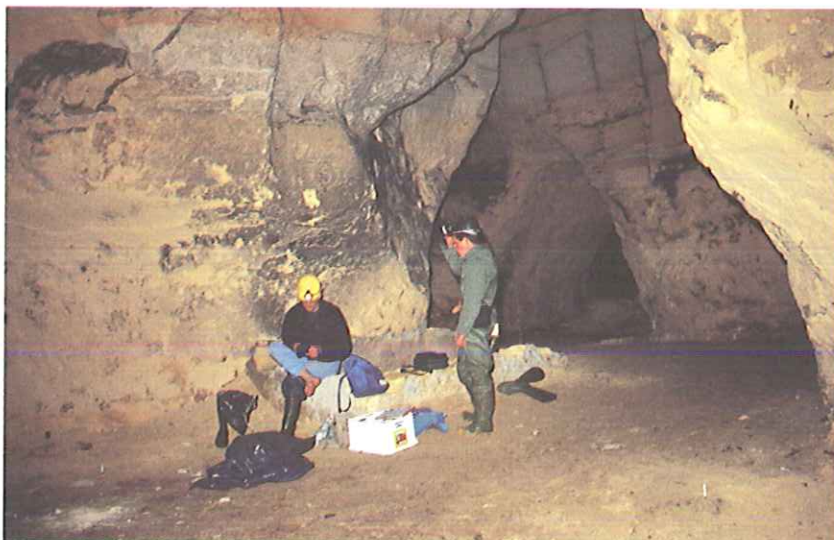
Het groot aantal overwinteraars en de historische waarde van het complex pleiten zeker voor een betere bescherming van het gebied.

DANKWOORD

Voor de samenstelling van dit artikel wil ik volgende personen danken voor het ter beschikking stellen van hun winterwaarnemingen: dhr. J. Fairon (K.B.I.N.) voor de winters 1942-43 tot en met 1977-78 en dhr. A. Lefèvre voor de winters 1978-79 tot en met 1990-91.

Verder mijn dank aan alle vrijwilligers die jaarlijks modder en water trotseren om deze groeven te inventariseren.

Wintertelling
(Foto J. Dahlen)

Literatuuropgave

BAEYENS L., R. BERTEN, J. GABRIELS, L. NEF, L. VANDE-
POEL, K. WOUTERS, 1976. Natuurwetenschappelijke eva-
luatie van de mergelkuilen en de Patrijzenkuil te Vech-
maal. Lisec, Bokrijk.

FAIRON J., R. GILSON, R. JOORIS, T. FABER, C. MEISCH
1982. Cartographie provisoire de la faune Chiropterologi-
que Belgo-Luxembourgeoise, K.B.I.N., Brussel.

HUSSON, A.M., 1952. Over de noodkist van Sint-Servaas
te Maastricht en oude grafkelders. Natuurhistorisch
Maandblad 41 (3): 5-11.

LEFEVRE A. & J. DAHLEN, 1990. Dossier: het belang van
de mergelkuilen te Heers(Vechmaal) als overwinterings-
plaats voor vleermuizen. Typoscript.

LEFEVRE A. & J. DAHLEN, 1990. De Henisdaelgroeven te
Vechmaal, beschermd?, bedreigd!. Typoscript.

Natuurreservaten v.z.w., 1991. De mergel "grotten" van
Vechmaal. Tongeren.

SCHÖBER W. & E. GRIMBERGER, 1989. A guide to bats of
Britain and Europe. Somerset, England.

VAN WESTREENEN F.S., 1988. De geschiedenis van de
onderaardse kalksteengroeven, een historisch overzicht
tot 1500.S.O.K.-Mededelingen 12. Maastricht

VAN WIJNGAARDEN A. , 1979. De ondergrondse kalk-
groeven van Zuid-Limburg. Wetenschappelijke medede-
lingen K.N.N.V.

